

Eikö kantasuomessa ole ollut keskikielen vokaaleja?

Tuskin on juolahtanut mieleen kenellekään, joka vähänkin on ollut tekemisissä itämerensuomalaisten kielten kanssa, epäillä, että kantasuomessa on ollut sekä selvä etu-*e* että takaisempi *e*, jota on totuttu merkitsemään *ę*:llä tahi, milloin sen takaisuus on vähäisempää, *ę*:llä. Se kaksinaisuus on jotenkuten säilynyt, kuten tiedetään, eestissä, vatjassa ja liivissä, kun taas vepsä-suomen puolella taka-*e*:stä on tullut etu-*e* (esim. eest. *võlg*, suom. *velka*). Alkuperäinen ero kuvastuu suomessakin vokaalisoinnussa: *velka*, *mela* jne., ei **velkä*, **melä*, kuten kantas. etu-*e*:n jälkeen, esim. *sepä*, *kesä*. Kun sama suhde on myös *i*:n jäljessä, esim. *kita*, mutta *isä*, on — jollei muitakaan kriteerioita olisi — täysi syy olettaa, että on kerran ollut myös taka-*i*, niin takainen, että se ei ole kyennyt assimiloimaan toisen tavun *a*:ta etiseksi niihin aikoihin, kuin »ä-harmonia» kerran syntyi. Tämä taka-*i* näyttää sitten, joko kantasuomessa tai rinnakkaisesti eri kielissä, muuttuneen etu-*i*:ksi, samoin kuin juuri mainitsimme *e*:lle käyneen mm. suomessa.

Tähän yksinkertaiseen »totuuteen», jota Genetz on ensimmäisenä julistanut ja jonka Thomsen ja Setälä ottivat omakseen, on uskottu ja hyvä en ollut uskoakin sen vuoksi, että se on ilman muuta tajuttavissa

¹ Tämä ja seuraavat esimerkit ovat peräisin Lyydiläismurteiden sanakirjasta.

ja siis hyväksyttävissä. Nytemmin (tosin jo v. 1945, Virittäjä s. 158 —) tulee etevä lappologimme ERKKI ITKONEN ja kysyy: »Onko kantasuomessa ollut keskivokaaleja?», tarkoittaen juuri noita *e:tä* ja *i:tä*, jotka vokaalisysteemissämme ovat keskikielen vokaaleja, *e* keskikorkea kuten *e*, *i* taas korkea kuten *i*. Itkonen joutuu laajassa tutkielmassaan päättelemään, että keskivokaaleja ei ole ollut tai sikäli kuin on ollut, ei ero ole ollut suurempi kuin suom. suhteessa *velka* — *kesä*, jossa ero on muka korvin tajuttavissa, kuten vanhat kielioppimmekin tiesivät. Itkonen näkyy saaneen ideansa Genetziltä, joka lapin ja mordvan vokalisemia tutkiessaan oli luopunut entisestä kannastaan, kykenemättä kuitenkaan horjuttamaan valtaan pääsyttä uskoa kantasuomen takaisempaan ja etisempään *e*:hen ja *i*:hin.

Kun aikoinani olin huolellisesti lukenut Itkosen tutkielman, muistan hymähtäneeni mielessäni: Yksi keinotekoinen selitysyritys lisää, teoria harmainta lajia. Luulin, että asiasta päästäisiin hyvin vähällä päiväjärjestykseen, mutta ei, olen kuullut jo katederistakin tätä uutta oppia julistetun samanlaisella varmuudella kuin Airila keksintöönsä, jonka mukaan esim. *eestin oo*, *öö*, *ee*, *öö* olisivat vain »oienneita diftongeja». Ja kun sitten lukaisin läpi MARTTI RAPOLAN v. 1945 monistetut suomen murteiden äännehistorian luennot, huomasin jo sinnekin ehtineen toteamuksen: »Toht. E. ITKONEN on todistanut 1945, ettei *va* ja *vi* *e* olekaan alkuperäinen» (s. 157), ja sama toteamus on kiilattu luentoihin varmuudeksi vielä myöhemminkin. (»Tätä käsitystä vastaan on E. ITKONEN v. 1945 esittänyt painavia todisteita. Hänen mukaansa ksm. oli vain *etu-e*», s. 186.) Näin ollen katson tarpeelliseksi — myös julkisuudessa — muistuttaa, että nuo toht. Itkosen järkyttävät todistukset eivät vielä toistaiseksi ole saaneet koko rintamaa murretuksi.

Mielelläni lopettaisin kirjoitukseni tähän oman kantani merkintään, mutta ehkä vielä muutama sana noista uusista, joskin osittain jo Genetzin aikaisista todistuksista lienee paikallaan.

Itkonen lähtee varmasta ennakkouskostaan (kaikkihan hänellä on varmaa ja asetettuun päämäärään intohimoisesti pyrkivää), että »kantasuomessa on vallinnut vokaalisointu, minkä asiointilan todistamiseksi ei oikeastaan tarvitsisi vedota volgalaisten kielten vanhaa vokaalisointukantaa kuvastavaan edustukseen, koska vokaalisoinnun laaja levinneisyys ims. kielissä jo yksistään oikeuttaa tekemään tämän johtopäätöksen . . .». Tuo »laaja levinneisyys» ei itse asiassa todista muuta, kuin että kantasuomen murteissa on ollut vokaalisointua. Liivissä ei ole voitu todeta siitä jälkeäkään ja vepsä on arveluttavasti ollut karjalan vaikuttamaa sekakieltä puolittaisine vokaalisointuineen, joka eri murteissa on

erilaista. Lapissa, jonka pitäisi olla kantasuomen kainalosta lähtöisin, on suomen vokaalisointu ihan tuntematon, eikä Itkosen selitys sen häviämisen syistä ole (s. 161) muuta kuin hänen ennakkokantaansa perustuva (ä »lankesi yhteen» a:n kanssa», s. 161). Mordvassa taas, jonka vokaalisysteemiin »vanha vokaalisointukanta» muka on painanut leimansa (s. 162), olisi ensi tavun etuvokaali hyvin voinut kielen erikoiskehityksenkin aikana synnyttää toisen tavun a:sta e:n (*kerä > *keřa > *kiře* yms.) — onhan koko »vokaalisointu» syntynyt, kai Itkonenkin sen myöntää, »progressiivisesta palataaliattraktiosta», ja sama tendenssi tulee erikoisesti konsonantin liudennuksen johdosta näkyviin mm. vepsässä. Koko vokaalisoinnun kysymys on siis edelleen jatkettun tutkimisen tarpeessa, mutta pitäisi edes kokeeksi riisuutua varmasta ennakkokannasta siihen käsiksi käytäessä.

Mordvassa jää kuin jääkin hyvin selvä kahtalaisuus e:n ja i:n edustuksessa olemaan; ei jollekin poikkeukselle voi sääntöä rakentaa (esim. *milä* 'mela', eest. *mõla*, vatj. *meřa* — sana on toki kantasuomessa ollut takavokaalinen!). Tšeremissin suhteet näyttävät epäselvemmiltä, mutta olisiko ihme, jos eri tahoilla (myös lapissa) olisi tapahtunut samanlaista etuvokaaliksi muuttumista kuin suomessa. Sitäpaitsi sielläkin on kahtalainen edustus. Emme muuten tiedä jostakin *kerta* sanan vastineesta, eikö etuvokaali olisi saattanut syntyä lausefoneettisestikin palataalisen vierusosan yhteydessä (tällä sanallahan on taipumusta yhdyssanan muodostamiseen), ja suom. *pihlava*, *pihlaja* kenties on ollutkin kantaosaltaan etuvokaalinen, tullut takavokaaliseksi ehkä analogisen johtimensa vuoksi (vrt. *katava*, *kataja*). Ehkä samoin *silava*. Miten lienee *rita* sanankaan laita — olisiko ehkä lounaisuomalaisista perua ja eestin lähtöä? Kaiken lopuksi: »Etuvokaaliset sanat ovat (tšeremississä) lukumääräisesti tasoissa takavokaalisten kanssa siitä huolimatta, että viimeksimainittuun ryhmään on hyväksytty epävarmojakin etymologioita» (s. 166). Ei ole siis sopusoinnussa tosiasioiden kanssa Itkosen päätelmä, että mordvan ja tšeremissin yhteisaikana ei olisi verrattain jyrkkää eroa ollut ensi tavun e:n ja i:n takaisessa ja etisessä variantissa. Toisessa tavussa Itkonen arvelee (s. 167) olleen eron »nimenomaan tšeremissin valossa» samanlaisen, »lievästi takavivahteisen» *e:n ja *i:n, kuin suomessa. Hyvä niinkin, vaikka tuon suomen »vivahtuksen» laita on niin ja näin. Itkonen kyllä on kuullut (s. 166) kahdessa tutkimassaan tšeremissin murteessa »suunnilleen suomen takavokaalisessa ympäristössä esiintyvän e:n veroisen» ə vokaalin (s. 166) — tarkka on korva pojalla. (En minä puolestani kuule merkkiä »lievästi velaaristuneesta» e:stä ja i:stä verratessani esim. sanoja *ke-řta* ja *ke-rkeä* tai *si-ka* ja *si-käli*, ja miten kukin ääntäneekin, ero joh-

tuu vain foneettisista edellytyksistä, eikä tässä ole mitään tekemistä kantasuomesta säilyneen takaisemman vokaalin kanssa; vrt. muuten esim. sanoja *ke-sä* ja *ke-santo*, joissa ensi tavun vokaali on ollut sama kantasuomessakin.)

Sitten palataan taas ims. kielten piiriin (s. 169). Ei se niin selvä ole se toisen tavun takaisehkon *e:n* synty vepsässäkään kuin Postri väittää, sillä onhan *ɛ:tä* murteittain muidenkin kuin dentaalikonsonanttien jäljessä (*lumæn* yms.), eikä Setäläkään suotta pitänyt mahdollisena sen periytymistä kantasuomesta. Ja Itkosen yleispäätelmä *e:n* ja *i:n* suhteesta: »Jos kerran alkup. *ɛ on säilynyt keskivokaalina, niin miksi *i* olisi palataalistunut?» (siis miksi muka esim. eestissä ei myös *viçä, kun kerran on *melä?*). Tietysti siksi, että *i* oli herkempi palataalistumaan. Itkonen luulee kyllä, että »on yleisfoneettisena ilmiönä todettavissa *i:n* ääntyvän jonkin verran taempaan kuin *ɛ*», mutta sellaista *i:tä* ei ole kantasuomeen kukaan kuvitellutkaan. Jespersen pitää sellaisena venäjän *ы* vokaalia, jonka hän asettaa mieluummin *takavokaalien* ryhmään, ja Äimä, johon Itkonen niinkään (s. 169) vetoaa, jäljitellee vain Jesperseniä.

On oletettava vain sellaisen takaisehkon *i:n* kantasuomalaisuutta, että se kykeni vaikuttamaan vokaalisointuun (*vika*, ei *vikä), eikä Setälä ilman aikojaan arvellut siitä johtuvan takavokaalisuuden vatjan ja eteläeestin erinäisissä sanoissa (vatj. *tšitkeä* 'kitkeä', *tšipeä* 'kipeä' yms.), jotka suomessa olisivat mukautuneet etuvokaalisiksi ja joiden lukua Itkonen (s. 171) lisää, kykenemättä mitenkään näyttämään niiden myöhäsyntyytyä. En puutu asiaan tässä sen pitemmältä. En ryhdy enää puhumaan pitemmältä myöskään *ü*-harmonian kantasuomalaisuudesta, josta Itkosen mielestä »ei ole epäilystä» (s. 175). Muistutan vain, että eest. *käbi* 'käpy' yms. tuskin ovat säännöllistä edustusta, tulisi olla *käbu*, kuten miltei onkin keskimurteissa (etelässä *käbü*), joten *i* vaikuttaa eteläisen *ü:n* substituutiolta pohjoisissa sekamurteissa. Ja jos on ollut *ü*, olisi kai pitänyt olla myös *ö*, mutta uskotaan olleen vain *o*.

On tietysti oletettavissa, että *vieras*, eest. *võõras*, vatj. *věraz*, liiv. *věrž* on *vieri*, eest. *veer* sanan johdannainen, odottaisi siis *vieräs jne. Ilmeisesti on takavokaaliin jouduttu siten, että joku takavokaalinen johdin analogisesti (*suulas*, *uuras*, eest. *jõukas*, *varas* yms. sanoista) tunkeutui etuvokaalisen tilalle, jolloin ei voitu välttää muotoa *věras*, tai tuli analogia sellaisista kuin *vieroittaa* (eest. *võõrutada*, liiv. *věritā*), *vieroksua* tai eest. *võõrus* (»vieruus»), joissa niinkään takavokaali mukautti ensi tavuun *ɛ:n*. Sama koskee esim. sanaa *ehtoo*, eest. *õhtu*, liiv. *ēdāg*, vatj. *ęhtago*, joiden kantasanaan on *čhta (tai *čhtā), eest. (*eht*;) *eha*, kuten epälukuisia muita johdannaisia. On aivan mielivaltaista tehdä näistä

johtopäätöstä, että *e* ja *i* olisivat olleet »vokaalisoinnillisesti indiferenttejä» (Itkonen s. 177), kun ne kerran sellaisia eivät ole olleet (suhde *mela, vika* — *perä, isä* sen todistaa). Että takavokaalinen johdin tällaisissa tapauksissa oli herkkä yleistymään, johtuu vain siitä, että ensi tavun *e* ja *i* sanokaamme keskikielen vokaaleina olivat varsinaisia takavokaaleja heikompia yleistystä estämään.

Sama koskee mukautumista, joka on havaittavissa balttilaisissa ja germaanisissa lainasanoissa, jos niiden originaaleissa jo ei ollut, kuten arvovaltaiset tutkijat ovat väittäneet, takaisempaa *e*:n ääntämistä. Niinpä jokin *heimo* mukaantui *o*:n vaikutuksesta ilman muuta muotoon *heimo tai *haimo (eest. *hõim*, liiv. *aim*). Samoin *peldo eikä *pelto* (eest. *põld*). Jos *ä*-harmonia oli kantasuomessa vaikkapa murteittain olemassa, on kaikista helpointa ymmärtää, että *mēkka sellaisissa murteissa ilman muuta otettiin vastaan *mēkka-asuisena.

Sitä kylläkään ei tarvitse väittää, että esim. eestin nykyinen *ō* olisi sellaisenaan kantasuomesta peritty. Yhdyn siinä Itkoseen — tai paremmin sanoen Itkonen yhtyy minuun —, että *ō* on joutunut eestiläis-vatjalaisella kielialueella likelle *o*:ta, mistä johtui *ō*:n ja *o*:n suoranaista yhteen-sattumistakin (ja myöhemmin sitten *ō* substituutiin suomenvoittoisessa rantamurteessa myös *o*:lla, esim. *vorkko* 'verkko', saarimurteessa *ō*:llä: *vörk*). Johan väitöskirjassani kaavailin, kuten Itkonenkin muistuttaa, kantasuomen *e*:ta eteläeestin jälkitavujen *e*:n kaltaiseksi, joka silti kuuluu (päinvastoin kuin vepsän *e*) jokseenkin selviin keskikielen vokaaleihin.

Ei siis Itkonen ole mielestäni tuonut esiin mitään vakuuttavaa, mikä kumoaisi tähänastisen käsityksen kantasuomalaisen *e*:n ja *i*:n olemassaolosta. Jos hän olisi edes väittänyt niitä vähän etisemmiksi, toki vokaalisointuun vaikuttaneiksi, niin samantekevää — kuka heitä enää pääsee niin tarkoin mittailemaan. Mutta että »vokaalisoinnillisesti indiferenttejä» ja *e* kuten suomen *e* takavokaalisissa sanoissa. Sanoin jo sanottavani tästä suomen »taka-*e*:stä». Olisi hyvin suotavaa, että etevä foneetikkomme Sovijärvi sen arvon määräisi korvineen ja kojeineen.

Lauri Kettunen.

Gab es im Urfinnischen keine Vokale der mittleren Reihe?

(S. 120.)

LAURI KETTUNEN.

Dr. ERKKI ITKONEN behauptet im Vir. 1945, dass es im Urfinnischen keine von einander deutlich abweichenden *e* : *e* bzw. *i* : *i* gegeben hat, obgleich es in bezug auf das *e* von der heutigen estn., wot. und liv. Lautung vorausgesetzt wird und auch die finn. Vokalharmonie (*velka* 'Schuld' — *kesä* 'Sommer', *sika* 'Schwein' — *isä* 'Vater') dafür spricht. Itkonens Beweisführung ist jedoch keinesfalls überzeugend, obgleich sie hier und da bereits ernst genommen worden ist. Schon Genetz hat seinerzeit bei der Erforschung des lapp. und mordw. Vokalismus denselben Versuch gemacht und Itkonen will seine Beweise ergänzen. In Wirklichkeit gibt es aber sowohl im Mordw. als im Tscherem. mehr als genug Belege für Vokale der mittleren Reihe, obgleich es natürlich kein Wunder ist, wenn *e* und *i* in verschiedenen Sprachen und Dialekten (weps., karel., finn.) ihre hintere Artikulation verloren haben. Man muss ja die satz-phonetischen und anderen Assimilationserscheinungen berücksichtigen, die bald zu Hinter- bald zu Vordervokalismus führten. So kann z.B. finn. *vieras* 'fremd' schon im Urfinn. ein hintervokalisches Suffix (vgl. *suu-las* 'geschwätzig', *uu-ras* 'emsig' u.s.w.) erhalten haben, was dann ein *o* ergab, obgleich das Stammwort *vēri lautete. Ebenso z.B. estn. *ohtu* 'Abend', abgeleitet von *eht* : *eha*. Gab es aber in einem urfinn. Dialekt eine *ä*-Harmonie, so ist es verständlich, dass das germ. Lehnwort *mēkka ohne weiteres zu *mēkka assimiliert wurde. Falls die zweite Silbe kein *ō*, sondern ein *o* enthielt, entstand z.B. ein *pelto (estn. *põld* 'Feld'), obgleich das germ. Original ein Vorder-*e* hatte. — Sämtliche ostseefinn. Tatsachen sprechen nach Verf. gegen Itkonens Theorie. Das Problem der Vokalharmonie selbst — ihr Alter, ihr Ursprung und vor allem ihr Verschwinden — ist so kompliziert, dass es zu seiner Lösung noch vieler Spezialuntersuchungen bedarf.